

PIOTR POGONOWSKI

ROLA SĘDZIEGO I AUTONOMIA STRON
W PROCESIE CYWILNYM
ZAGADNIENIA PODSTAWOWE

1. POJĘCIE WYMIERZANIA SPRAWIEDLIWOŚCI

Wymierzanie sprawiedliwości obejmuje rozstrzyganie i załatwianie spraw przez upoważnione do tego organy jurysdykcyjne na podstawie przepisów prawa. Jednym z istotnych elementów wymierzania sprawiedliwości w demokratycznym państwie prawa jest przejęcie przez państwo z rąk bezpośrednio zainteresowanych podmiotów ciężaru przestrzegania w społeczeństwie przyjętych przez nie norm zachowania się¹.

Problem właściwego wyważenia statusu sędziego (jego roli w gromadzeniu materiału procesowego i właściwego zastosowania normy prawnej) oraz relacji sędzia (sąd) – strony (uczestnicy) dotyka jądra postępowania sądowego i jest szczególnie palący w dobie nieustannych zmian przepisów prawa, jego skomplikowania czy niejednolitej aplikacji, które czynią iluzoryczną możliwość definiowania i ochrony roszczeń przez same zainteresowane podmioty. Czy w takim stanie prawa (jego stosowania) nie jest zasadne właściwe większe uaktywnienie sędziego w rozstrzyganiu spraw cywilnych?

Dr hab. PIOTR POGONOWSKI, prof. KUL – kierownik Katedry Postępowania Cywilnego, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ Zob. M. T a r u f f o, *Legal cultures and Models of Civil Justice*, Pavia [b.r.w.], s. 623 n.

2. CEL PROCESU CYWILNEGO

Jednym z elementów wymiaru sprawiedliwości jest załatwianie spraw cywilnych – najczęściej o charakterze majątkowym, powstałych na tle stosunków prywatnoprawnych. Załatwianie sporów cywilnych w ramach procesu cywilnego (lub działalność regulacyjna sądu w postępowaniach w trybie nieprocesowym) zmierza do wprowadzenia stanu „pokoju prawnego” między stronami sporu, pełni funkcję wychowawczą i prewencyjną. Celem procesu jest rozpoznanie przez sąd sprawy – roszczenia zgłoszonego przez stronę (strony) – i wydanie słusznego, zgodnego z prawem orzeczenia². Jak podkreśla się w doktrynie, sprawa wydania słusznego orzeczenia (*sententia iusta*) w warunkach sprawiedliwego postępowania jest ostatecznym celem, do którego zdąża każdy proces³.

Na zagadnienie problemów związanych z definiowaniem sprawiedliwości, sprawiedliwego postępowania, zwraca się szeroko uwagę w doktrynie⁴. Sprawiedliwe procedury rozstrzygnięcia są dokonywane w ten sposób wtedy, gdy każda z osób (podmiotów), której dotyczy rozstrzygnięcie, jest w toku tej czynności traktowana w sposób zgodny z odpowiednimi regułami proceduralnymi⁵. Na instytucjonalizację rozstrzygnięć o sprawiedliwym charakterze czyjś działania składa się wiele elementów, m.in.: reguły wyznaczające czy konstruuje podmioty wyposażone w kompetencję do dokonywania miarodajnych społecznie orzeczeń (np. sądy), reguły określające sposób dokładnego ustalania treści przyjmowanej formuły sprawiedliwości oraz do-

² Tamże, s. 624.

³ M. W a l i g ó r s k i, *Podstawy kasacyjne procesu cywilnego w świetle różnicy pomiędzy faktem i prawem*, Lwów 1936, s. 2. Por. także: E. W a ś k o w s k i, *Istota procesu cywilnego*, „Polski Proces Cywilny” 1936, nr 12-13, s. 353 n.

⁴ Por. Z. Z i e m b i ń s k i, *O pojmowaniu sprawiedliwości*, Lublin 1992, s. 15 n.; ostatnio: A. G ó r a - B ł a s z c z y k o w s k a, *Zasada równości stron w procesie cywilnym*, Warszawa 2008, s. 186 nn.; S. C i e ś l a k, *Formalizm postępowania cywilnego*, Warszawa 2008, s. 110 nn.

⁵ M. Cappelletti (*The Judicial Process in Comparative Perspective*, Oxford 1989, s. 246) nazywa to prawem do uczciwego potraktowania sprawy przez sąd. Z. Z i e m b i ń s k i, *O pojmowaniu*, s. 175. A. Kość zwraca uwagę, że możliwe są różne próby konkretyzacji zasad sprawiedliwości: teoria o naturze rzeczy, zasada równości, zasada wzajemności. Autor konkluduje, iż podstawą decyzji sprawiedliwych są wyobrażenia o sprawiedliwości, które opierają się na sumieniu i świadomości prawnej możliwie największej liczby obywateli (A. K o ś ć, *Podstawy filozofii prawa*, Lublin 1998, s. 122 n. Patrz także: M.A. K r ą p i e c, *Człowiek i prawo naturalne*, Lublin 1993, s. 163 n.

tyczące sposobu ustalania sytuacji faktycznych (np. reguły postępowania dowodowego w postępowaniu cywilnym)⁶.

Na tle tak zdefiniowanego celu procesu cywilnego i warunków sprawiedliwego postępowania powstają pytania o to: Kto (jaki podmiot) jest odpowiedzialny za realizację tego celu – czy sąd (sędzia), organy państwa (np. prokurator), czy też główny ciężar złożony być powinien na barkach samych zainteresowanych materialnie wynikiem sprawy podmiotów – stron procesowych? Czy sąd może angażować się w ustalanie stanu faktycznego sprawy, czy jedynie ograniczyć do zastosowania najbardziej odpowiadającej stanowi faktycznemu wyświetlonemu przez strony normy prawnej i czuwać nad przestrzeganiem warunków formalnych przebiegu procesu?

3. PROCES CYWILNY

JAKO EMANACJA ZASAD RZĄDZĄCYCH PRAWEM PRYWATNYM

Zasady procesu cywilnego – modele procesu cywilnego, zasada prawdy – zasada dyspozycyjności – zasada kontrydiktoryjności; interes prywatny – interes publiczny; oddzielenie faktu od prawa; co zapewnia wszechstronne wyjaśnienie sprawy i wydanie słusznego rozstrzygnięcia – aktywność sądu, czy inicjatywa i troska stron?

Odpowiedź na postawione pytanie nie jest prosta – od wielu lat prowadzona jest żywa dyskusja na temat aktywnej roli sądu (sędziego) w postępowaniu dowodowym (ustalaniu stanu faktycznego)⁷. Czy ma być on aktywny – wspomagać strony w wyjaśnieniu sprawy (model socjalny – sądu aktywnego – A. Kleina), czy też być bezstronnym arbitrem wolnego sporu toczonoego przez strony, czuwającym nad przebiegiem postępowania i wydającym zgodne z prawem orzeczenie (model liberalny – sądu pasywnego – napoleoński). Czy sprawiedliwość proceduralna wymaga od sędziego wsparcia strony słabszej, nie reprezentowanej przez fachowego pełnomocnika (adwokata). Czy

⁶ Por. M. Zieliński, *Poznanie sądowe a poznanie naukowe*, Poznań 1979, s. 179. Autor ten podkreśla także znaczenie właściwej wykładni prawa dla trafności, sprawiedliwości rozstrzygnięć (por. M. Zieliński, *Wykładnia prawa. Zasady, reguły, wskazówki*, Warszawa 2002, s. 45 n.). Patrz także: Z. Ziemiński, *O pojmowaniu*, s. 176 n., a także: tegoż, *Wstęp do aksjologii dla prawników*, Warszawa 1990, s. 151 n.; H. Rabaullt, *Granice wykładni sędziowskiej*, tł. B. Janicka, Warszawa 1997, s. 7 n.

⁷ Zob. np.: R.O. Graef, *Judicial Activism in Civil Proceedings: A Comparison between English and German Civil Procedure Approaches*, Hamburg 1996, s. 11 n.

priorytet w postępowaniu ma zasada prawdy – rozumiana jako oparcie orzeczenia sądu na rzeczywistej (zgodnej z rzeczywistością) treści stosunków łączących strony sporu. Czy aktywność sądu w tym zakresie może wyřęczyć troskę stron o wynik procesu, czy może być jedynie jej uzupełnieniem? Czy postulat zapewnienia szybkiej ochrony sądowej może być brany pod uwagę przy ocenie możliwości angażowania sądu (sędziego) w wyjaśnienie sprawy cywilnej?

Konieczne jest więc spojrzenie systemowe na postawione zagadnienie i znalezienie odpowiedzi uwzględniającej charakter spraw cywilnych załatwianych przez sądy, jak i założenia ustrojowe demokratycznego państwa prawa.

Postępowanie cywilne oparte jest na pewnych ideach przewodnich, dyrektywach – są one akceptowane i realizowane w jego postanowieniach⁸. Jak zaznacza W.J. Habscheid, w europejskiej kulturze postępowania cywilnego można mówić o powszechnej akceptacji dla zasad: uczciwego postępowania (strona – podmiot postępowania), szybkiego rozstrzygnięcia, bezpłatnej pomocy prawnej dla strony ubogiej, wysłuchania, prewencyjnej ochrony prawnej⁹. Realizuje się w ten sposób ogólnosystemowe założenia prawa (wymiaru sprawiedliwości), wyrażające się w zasadach: sprawiedliwości, prawdy¹⁰, rów-

⁸ Por. M. S a w c z u k, *Zasady procesu cywilnego*, w: *Wielka Encyklopedia Prawa*, red. B. Hołyst, C. Kosikowski, E. Smoktunowicz, M. Sawczuk, Warszawa 2000, s. 1245 n. Zob. także *Główne zasady polskiej procedury cywilnej (z prac Komisji przy Departamencie Sprawiedliwości)*, cz. I i II, „Kwartalnik Prawa Cywilnego i Handlowego” (Warszawa) 2(1917), z. 4, s. 7 n.

⁹ W.J. H a b s c h e i d, *Europeizacja prawa cywilnego procesowego*, w: *Jednolitość prawa sądowego cywilnego a jego odrębności krajowe*, red. M. Sawczuk, wyd. 2, Lublin 1997, s. 39. Zob. także zasady przedstawione przez M. Sawczuka w pracy: *Uwagi o europejskim prawie sądowym cywilnym i o odrębnościach krajowego prawa sądowego*, w: *Jednolitość prawa sądowego cywilnego a jego odrębności krajowe*, s. 76 n. Patrz także: M. C a p p e l l e t t i, *The Judicial Process in Comparative Perspective*, s. 11 n.

¹⁰ Pozostawiając na uboczu problem „różnicowania prawdy” oraz definiowania pojęcia „zasady”, należy z naciskiem podkreślić, że polski proces cywilny nie jest i nie może być oparty na zasadzie prawdy (obiektywnej), która, podobnie jak sprawiedliwość, jest pewnym postulatem rządzącym całym wymiarem sprawiedliwości, do którego zdąża całe postępowanie, ideą, do której sąd i uczestnicy postępowania starają się maksymalnie zbliżyć, ale której realizacji żadne przepisy prawa nie mogą zapewnić. Postępowanie w całym swoim kształcie ma – w poszanowaniu istoty praw podmiotowych – dawać instrumentarium dla jak najbardziej słusznego rozstrzygnięcia sporu. Por. Z. R e s i c h, *Zasada dyspozycyjności i kontrydiktoryjności w procesie cywilnym PRL*, PiP 1957, z. 7-8, s. 56 n.; M. S a w c z u k, *Teoria prawdy w prawie cywilnym (procesowym i materialnym)*, w: *Studia z prawa postępowania cywilnego*, red. M. Jędrzejewska, T. Ereciński, Warszawa 1985, s. 259 n.; W. B r o n i e w i c z, *Zasada kontrydiktoryjności procesu cywilnego w poglądach nauki polskiej (1880-1980)*, w: *Studia z prawa postępowania cywilnego*, s. 39 n.; A. J a k u b e c k i, *Kontrydiktoryjność a poznanie prawdy w procesie cywilnym w świetle zmian Kodeksu postępowania cywilnego*, PS 1998, nr 10,

ności, jawności, instancyjności, efektywności, jak i idee charakterystyczne dla samego postępowania cywilnego (przede wszystkim): zasady dyspozycyjności i kontrydiktoryjności, składające troskę o wszechstronne wyjaśnienie stanu faktycznego sprawy na samym zainteresowanym¹¹.

Sens idei dyspozycji procesowej zawartej w przepisach wszystkich klasycznych kodeksów postępowania cywilnego sprowadza się do uwzględnienia na łonie procesu (postępowania cywilnego) natury stosunków prawnych, które są chronione w drodze tej procedury¹². Jeżeli przyjmujemy bowiem, że

zwłaszcza s. 71. Zob. także: Z. R e s i c h, *Poznanie prawdy w procesie cywilnym*, Warszawa 1958; J. K l i c h - R u m p, *Podstawa faktyczna rozstrzygnięcia sądowego w procesie cywilnym*, Warszawa 1977, s. 109 n.; J. L a p i e r r e, *Prawo sądu do instruowania procesu z urzędu według Kodeksu postępowania cywilnego na tle prawnoporównawczym*, w: *Vitoldo Broniewicz dedicatae. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Broniewicza*, red. A. Marciniak, Łódź 1998, s. 195 n.; O. B o g u c k i, *Teoretyczne aspekty zasady prawdy materialnej w nowym modelu postępowania cywilnego*, RPEiS 2000, z. 1, s. 53 n. Zob. także: J. G u d o w s k i, *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro*, w: *Prawo prywatne czasu przemian. Księga Pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtysińskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005, s. 1015 n.

¹¹ Te ostatnie idee znalazły swoje wyraziste odzwierciedlenie w ostatnich dużych nowelach k.p.c.: ustawie z dnia 2 lipca 2004 r. o zmianie ustawy – kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 172, poz. 1804); ustawie z dnia 22 grudnia 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. z 2005 r., Nr 13, poz. 98); ustawie z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 172, poz. 1438 – mediacja); ustawie z dnia 28 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 178, poz. 1478 – sąd polubowny). Zob. także co do tendencji ponadnarodowych: R. S t ü r n e r, *The principles of Transnational Civil Procedure – an introduction to their basic conceptions*, „Rabels Zeitschrift” 2005, nr 2, s. 221 n. W systemie francuskim nadal podkreśla się zasadę współpracy pomiędzy stronami i sędzią – zob. F. F e r r a n d, *The perspective role of the judge and the parties in the preparation of the case in France*, w: *The reforms of civil procedure in comparative perspective*, red. N. Trocker, V. Varano, Torino 2005, s. 9 nn.

¹² W myśl zasady *ibi remedium ubi ius*, co oznacza, że bez określonych w przepisach procesowych instrumentów (remediów) przymusowej realizacji uprawnień (praw podmiotowych, interesów) wywodzonych z przepisów prawa materialnego, przepisy te pozostałyby „martwą literą”, czy też „zbiorem pobożnych życzeń”. Problem ten był szeroko dyskutowany podczas Światowego Kongresu ICPL w dniach 22-24 września 1988 r. w Bolonii, o czym szeroko traktuje: M. S a w c z u k, *Naruszenie prawa do wysłuchania podstawą skargi konstytucyjnej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1997, Sectio G, vol. XLIV, s. 97 n.; t e n - ż e, *Problem aktywności stron („vigilantibus iura scripta sunt”) w postępowaniu cywilnym*, ZNUJ PWiOWI 1974, z. 1, s. 115 n. Zob. także szersze ujęcie problemów postępowania cywilnego: P. G i l l e s, *Rechtsangleichung in Europa Geschäftigkeit ohne Theorie?*, w: *Festschrift für Kostas E. Bayes*, Athen 2003, s. 431 n.; K. L u t o s t a ń s k i, *Z badań nad pierwiastkiem prywatnym i publicznym w procesie cywilnym*, Warszawa 1907, s. 1 n.

w postępowaniu cywilnym realizowane są prawa prywatne, które definiujemy najczęściej poprzez cechy autonomiczności i formalnej równości (niepodlegania wzajemnego) stron tych praw (stosunków), którymi one swobodnie dysponują, to musimy, jako logiczną konsekwencję tego stanu, także na gruncie postępowania cywilnego, w szczególności procesu, przyjąć autonomię zainteresowanych podmiotów – dysponentów poszczególnych praw w ich dochodzeniu, bądź nie, na drodze tegoż postępowania. Podmiot, który twierdzi, że dane prawo podmiotowe przysługuje mu w określonym kształcie, decyduje zatem, czy wszcząć postępowanie, czy je kontynuować (np. złożyć środek zaskarżenia), czy też tego nie robić. Wiąże się to także z kategorią prawną tzw. ciężarów procesowych, których zaniechanie w odróżnieniu od obowiązków procesowych skutkuje zagrożeniem wystąpienia negatywnych skutków procesowych (np. przegrania sprawy przez niezłożenie apelacji). Teoria ciężarów procesowych została rozwinięta w nauce niemieckiej przez J. Goldschmidta i wskazuje ona na obowiązki, wobec „siebie samego”, impulsy, które pobudzają strony do właściwego, zgodnego z ich interesem, działania na podstawie ram ustawowych¹³. Zaniechanie odpowiedniego sposobu działania powoduje więc jedynie utratę tej korzyści, jaką ustawa przewiduje z dokonaniem danej czynności procesowej – jest to tzw. zasada ryzyka procesowego strony, oparta na zawinieniu wobec siebie samego¹⁴. Dla właściwego „ułożenia” procesu na podstawie zasad przezorności i pilności procesowej szczególne znaczenie ma właściwe uregulowanie zwłaszcza „ciężaru dowodu” (dowodzenia)¹⁵. Zasada dyspozycyjności i wynikająca z niej zasada kontradiktoryjności są naczelnymi ideami prawidłowo ukształtowanego postępowania cywilnego – realizującego przede wszystkim ochronę interesów indywidualnych¹⁶. Skutkiem jej obowiązywania jest przyjęcie aksjomatu, że sąd nie może wychodzić ponad i poza żądania stron (czyli orzec więcej albo o czym innym – *ne eat iudex ultra (vel extra) petita partium*, czy *ne procedat iudex ex officio*)¹⁷. Idąc dalej, można stwierdzić, że celem procesu

¹³ Por. J. Goldschmidt, *Der Prozess als Rechtslage*, Berlin 1925, s. 107 n.; A. Stefaniak, *Onus probandi w procesie cywilnym*, Lublin 1972, s. 19.

¹⁴ Tak A. Stefaniak, *Onus probandi*, s. 19.

¹⁵ Por. H. Dolecki, *Ciężar dowodu w procesie cywilnym*, Warszawa 1998.

¹⁶ Zob. M. Taruffo, *Legal cultures and Models of Civil Justice*, s. 624.

¹⁷ Por. P. Pogonowski, *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2005, s. 1 n.; tegoż, *Zakaz reformationis in peius w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2004, s. 55 n. oraz wskazana tam literatura.

cywilnego nie jest, inaczej niż w procesie karnym, zbadanie „prawdy materialnej”, lecz zadecydowanie o tym, która z obydwu skarżących stron ma rację. Tak więc – *iudex iudicat secundum allegata et probata partium* – sędzia powinien rozstrzygać na podstawie wniosków stron i przytoczonych przez nie dowodów. Dążenie do prawdy jest więc w tym przypadku już z góry umieszczone w pewnych ramach, mianowicie w ramach powództwa, którego elementy (żądanie i jego uzasadnienie) formułuje powód. Wyraża się to w zasadzie *ne eat iudex ultra petita partium*. Jest rzeczą oczywistą, że totalna realizacja „prawa do sądu”, przejawiająca się w wyjaśnieniu przez sąd „rzeczywistej treści stosunków będących przedmiotem rozpoznania”, byłaby pożądanym stanem rzeczy, niemniej jednak w większości spraw cywilnych (spornych) jest trudna czy wręcz niemożliwa do realizacji z pominięciem inicjatywy stron, której nie może zastąpić działanie sądu z urzędu.

W orzecznictwie i doktrynie podkreśla się, że na prawo do sądu składają się:

- 1) realny dostęp do sądu (organizacja terytorialna sądu, umiarkowane opłaty itd.)¹⁸,
- 2) procedura zapewniająca poszanowanie praw uczestnika (rzetelny i publiczny – jawny, sprawiedliwy proces),
- 3) uzyskanie w rozsądnym terminie rozstrzygnięcia sprawy orzeczeniem sądu¹⁹.

Sam zaś organ sądowy powinien mieć umocowanie w ustawie oraz być: niezawisłym, niezależnym, bezstronnym, wyposażonym w gwarancje przeprowadzenia rzetelnego postępowania (*ein feires Verfahren, fair trial, due process* – art. 6 Konwencji z 1950 r.)²⁰. Pojęcie „rozpatrzenia” obejmuje rozpoznanie, zbadanie „sprawy” – rozumianej jako roszczenie uprawnionego

¹⁸ O prawie dostępu do sądu patrz także: K.H. S c h w a b, P. G o t t w a l d, *Vertassung und Zivilprozess*, w: *VII International Kongress für Prozessrecht*, Würzburg 1983, s. 37 n.

¹⁹ Por. S. P i l i p i e c, *Teoretycznoprawne aspekty zasady prawa do sądu*, „Annales UMCS” 2000, Sectio G, s. 227; M. W y r z y k o w s k i, *Zasada demokratycznego państwa prawa*, w: *Zasady podstawowe polskiej Konstytucji*, red. W. Sokolewicz, Warszawa 1998, s. 82.

²⁰ Por. M. S a w c z u k, *Konstytucyjne idee prawa sądowego cywilnego*, w: *Konstytucyjny ustrój państwa. Księga jubileuszowa Profesora Wiesława Skrzydły*, red. T. Bojarski, E. Gdulewicz, J. Szreniawski, Lublin 2000, s. 248; K. P i a s e c k i, *Antropologiczne i aksjologiczne podstawy prawa cywilnego procesowego*, w: *Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa*, red. B. Czech, Katowice 1992, s. 272 n.; H. H a a k, *Ochrona prawna udzielona przez sąd opiekuńczy*, Toruń 2002, s. 32 n.; M.A. N o w i c k i, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Orzecznictwo*, t. I-II, Kraków: Kantor Wydawniczy Zakamycze 2003. Ciekawe rozważania zawiera także praca P. Osowego, *Powództwo o świadczenie*, Przemyśl 2005, s. 240 n.

podmiotu o ochronę prawną – i wydanie rozstrzygnięcia, czy dane roszczenie (i w jakim zakresie) podlega ochronie prawa²¹.

4. BEZSTRONNOŚĆ I NIEZAWISŁOŚĆ JAKO CECHY SĄDU

1. Prawo do wyroku – rozstrzygnięcia sprawy przez sąd – jest uwieńczeniem prawa do sądu. Poprzez wyrok sąd wypowiada się na temat „sprawy” przedstawionej mu do załatwienia. Pojęcie wyrokowania, prawa do orzeczenia, rozumiane jest wąsko – jako prawo do załatwienia sprawy w rozsądnym terminie, oraz szeroko – jako prawo do uzyskania orzeczenia o określonych cechach (charakterystyce)²². Cechami takiego orzeczenia od strony formalnej muszą być przede wszystkim: zgodność z regułami proceduralnymi, stanowczość, precyzja co do zakresu podmiotowego i przedmiotowego rozstrzygnięcia, jawne ogłoszenie. Stąd też istotne znaczenie ma także wskazanie motywów takiego a nie innego rozstrzygnięcia sądu, przez co nie tylko realizowana jest zasada sprawiedliwego, jawnego rozstrzygnięcia, ale także aspekt instancyjności postępowania sądowego i jego funkcja wychowawcza²³. W uzasadnieniu wyroku musi znaleźć odzwierciedlenie dokonany wybór określonych przepisów, ustalenie w drodze wykładni ich znaczenia i zastosowanie norm prawnych w związku z poczynionymi ustaleniami faktycznymi²⁴.

2. Z niezależnością sądów (sędziów) wiąże się także postulat bezstronności sędziego – jego neutralności wobec stron i przedmiotu sprawy przezeń rozstrzyganej, co gwarantują m.in. przepisy o wyłączeniu sędziego²⁵. Pozytyw-

²¹ Por. Z. C z e s z e j k o - S o c h a c k i, *Prawo do sądu w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 11-12, s. 93; P. P o g o n o w s k i, *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2005, s. 3 n.

²² Por. M. W y r z y k o w s k i, *Zasada*, s. 83; S. P i l i p i e c, *Teoretycznoprawne*, s. 230.

²³ Por. E. Ł ę t o w s k a, *Pozaprocessowe znaczenie uzasadnienia sądowego*, PiP 1997, z. 5, s. 3 n.

²⁴ Por. m.in. uzasadnienie wyroku SN z 7 maja 2002 r. w sprawie I CKN 105/00, Lex nr 55169.

²⁵ Zob. m.in.: Findney v. Wielka Brytania z 5 września 1995, skarga nr 22107/93, RDJ 1997, za: M.A. N o w i c k i, *Europejski Trybunał Praw Człowieka*, s. 36. Problematyka ta była także żywo dyskutowana podczas XI Światowego Kongresu Prawa Procesowego w Wiedniu w dniach 23-28 sierpnia 1999 r. Zob. m.in.: G. M ö l l e r, *Recent tendencies in the position of the Judge*, w: *Procedural Law on the threshold of a New millennium*, red. W.H. Rechberger, T. Klicka, Wien 2002, s. 293 n.; *Judicial independence: the contemporary debate*, red. S. Shetreet, J. Deschenes, Dordrecht 1985.

nym aspektem tej zasady jest prawo do wysłuchania (*recht zu (rechtliches) Gehör*): umożliwienie uczestnikom postępowania nie tylko przekazania sprawy sądowi, ale i przedstawienia swoich racji. Na uprawnienie to składają się:

- a) informowanie przez sąd o prawie do wysłuchania;
- b) traktowanie uczestników jako podmioty kształtujące postępowanie;
- c) rozważanie (branie pod uwagę) twierdzeń uczestników – brak dowolności i arbitralności rozstrzygnięć²⁶.

Według W.J. Habscheida na prawo do wysłuchania składa się triada:

- 1) prawo do informacji
- 2) prawo do zajęcia stanowiska
- 3) prawo do faktycznych twierdzeń i wywodów prawnych, w anglosaskim ujęciu: *right to notice, to be heard*, co wyraża łacińska paremia *audiatur et altera pars* (prawo do informacji o wytoczeniu sprawy, prawo wglądu do sprawy, czynienia odpisów i notatek, prawo wzięcia w niej udziału)²⁷.

U podłoża tego prawa leży godność człowieka²⁸. Jak bowiem stwierdza wielokrotnie cytowany Lord Devlin, największa niesprawiedliwość może stać się nie tyle w sytuacji, gdy sprawa trafia do sądu, ale wtedy, gdy zamknięta jest dla niej w ogóle droga sądowa²⁹.

3. Zasada bezstronności sędziego znajduje swój wyraz także w postulatcie jego niezawisłości (art. 178 ust. 1 Konstytucji) – niepodlegania „poza-

²⁶ Por. M. C a p p e l l e t t i, *The Judicial Process in Comparative Perspective*, s. 246 n.; M. S a w c z u k, *Konstytucyjne idee*, s. 246; t e g o ż, *Naruszenie prawa*, s. 97 n.; Z. C z e s z e j k o - S o c h a c k i, *Prawo do sądu*, s. 100 n.; K. K o r z a n, *Zagadnienia dostosowania polskiego systemu postępowania cywilnego do standardów europejskich*, „Radca Prawny” 1996, nr 5, s. 11 n.; J. S o b k o w s k i, *Istota prawa do wysłuchania przez sąd uczestnika postępowania nieprocesowego w RFN*, w: *Vitoldo Broniewicz dedicatae*, s. 385 n. Autor ten podkreśla, że „prawo do wysłuchania” czerpie swoje źródło wprost z Konstytucji RFN, której artykuł 103 ust. 3 stwierdza, iż każdemu podmiotowi przysługuje prawo do wysłuchania go przez sąd. Zob. także: P.L. M u r r a y, R. S t ü r n e r, *Germal civil justice*, Durham 2004, s. 188 n.; K. Reichold w: H. T h o m a s, H. P u t z o, *Zivilprozessordnung. Kommentar*, 27. Auflage, München 2005, s. 3 n. Podobnie w doktrynie austriackiej: A. D e i - x l e r - H ü b n e r, T. K l i c k a, *Zivilverfahren*, 4. Auflage, Wien 2005, s. 9 (wywodzone z zasady „państwa prawnego”).

²⁷ Por. M. S a w c z u k, *Naruszenie prawa*, s. 108 n.; F.C. J a c o b s, *The general principles of EC law*, Oxford 1999, s. 244 n. Zob. także w nauce niemieckiej: H. K o c h, F. D i e d r i c h, *Civil procedure in Germany*, München 1998, s. 35 n.

²⁸ Do takiej konkluzji, po przeanalizowaniu wypowiedzi doktryny i judykatury zagranicznej, dochodzi Z. Czeszejko-Sochacki (*Prawo do sądu*, s. 101).

²⁹ Parafrazowane za: M. S t r o m e, *Procedural Law and the Reform of Justice; from Regional to Universal Harmonization*, „Unif. Law Review” 2001, nr 4, s. 772.

merytorycznym” wpływom uczestników postępowania, jak i innych organów, poza wyraźnymi wskazaniem Konstytucji i ustaw³⁰. Jak się podkreśla, gwarancje formalne niezawisłości sędziego tkwią i wypływają z osoby sędziego, jako uczciwego i w pełni świadomego swego powołania człowieka. Gwarancje materialne niezawisłości sędziego wynikają z przepisów prawa – w szczególności Konstytucji, prawa o ustroju sądów powszechnych, także poszczególnych kodeksów regulujących postępowania jurysdykcyjne³¹. Gwarancje procesowe niezawisłości sędziego obejmują: kolegialność składu orzekającego, jawność posiedzeń, swobodną ocenę dowodów, tajność narady poprzedzającej wydanie orzeczenia³².

5. ZAPEWNIENIE BEZSTRONNOŚCI SĘDZIEGO NA GRUNCIE POSTĘPOWANIA SĄDOWEGO. SĘDZIA „PASYWNY” A SĘDZIA (SĄD) „AKTYWNY”

1. Jak zaznaczono wcześniej, podstawowym elementem zapewniającym prawo do sądu jest rozpatrzenie sprawy przez niezależny, bezstronny i niezawisły sąd³³. Przepisy postępowania cywilnego realizują zasadę bezstronności sędziego między innymi przez uregulowanie zasad wyłączenia sędziego z mocy ustawy (*iudex inhabilis*), czy na wniosek strony (*iudex suspectus*), immunitet sędziowski, czy jawność postępowania.

2. Można także stwierdzić, że z bezstronnością sędziego koliduje obowiązek opieki sądu nad stroną słabszą i angażowanie się sądu w ustalenia

³⁰ Por. K. K o r z a n, *Niezawisłość sędziowska (sądów) w systemie trzeciej władzy*, w: *Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa*, red. B. Czech, Katowice 1992, s. 421 n.; S. P a w e l a, *Zasada niezawisłości sędziowskiej w poglądach Trybunału Konstytucyjnego*, w: *Konstytucja i gwarancje jej przestrzegania. Księga Pamiątkowa ku czci Prof. J. Zakrzewskiej*, red. J. Trzciniński, A. Jankiewicz, Warszawa 1996, s. 152 n. oraz wskazane tam orzecznictwo, w tym: orzeczenie z dnia 9 listopada 1993 r. w sprawie K 11/93, OTK 1993, cz. II, s. 358.

³¹ Por. S. P i l i p i e c, *Teoretycznoprawne*, s. 236, a także, odpowiednio: J. G u d o w s k i, *Urząd sędziego w prawie o ustroju sądów powszechnych*, „Przegląd Sądowy” 1994, nr 11-12, s. 16 n.

³² Por. S. P i l i p i e c, *Teoretycznoprawne*, s. 237; I.A. A n d o l i n a, *Il modello costituzionale del processo civile*, w: *Vitoldo Broniewicz dedicatae*, s. 23 n.; L.P. C o m o - g l i o, *Principi costituzionali e „giusto processo”*, w: *Vitoldo Broniewicz dedicatae*, s. 57 n.

³³ Pomijam w tym miejscu rozważania nad wszystkimi okolicznościami skutkującymi zapewnieniem rzeczywistej niezawisłości, niezależności i bezstronności sędziego.

okoliczności faktycznych sprawy, co może sprawiać wrażenie opowiadania się przez sąd po jednej ze stron procesu.

Zapewnienie równości stron procesowych i nadania statusu sądu – jako bezstronnego rozjemcy sporu stron zainteresowanych wynikiem sprawy – w duchu zasady dyspozycyjności i kontradyktoryjności jest przedmiotem dyskusji doktryny i bogatego orzecznictwa sądowego³⁴.

Takie rozumienie i osadzenie procesowe sądu pozwoli mu ingerować jedynie w tych przypadkach, w których prowadzenie procesu jest oczywiście narażone na pogwałcenie elementarnych zasad sprawiedliwości. Jest to model „liberalnego” procesu³⁵. Sędzia ma więc być „aktywny” tylko w określonych wąsko przypadkach – proces cywilny staje się wówczas bardziej „socjalny”, a sędzia pomocnikiem nie tyle strony, ile „wymiaru sprawiedliwości” – realizuje osiągnięcie celu procesu – wydanie słusznego, zgodnego z prawem orzeczenia³⁶. Wychodzi się bowiem z założenia, że proces cywilny prowadzony jest nie tylko celem zabezpieczenia słuszych interesów prywatnych, ale także w interesie ogólnospołecznym; jako że społeczeństwo jest zawsze zainteresowane w przestrzeganiu norm zachowania się przez wszystkie podmioty, co szczególnie jest widoczne w sprawach załatwianych w trybie nieprocesowym³⁷. Tendencja ta dostrzegalna jest także w ostatnich zmianach procedur cywilnych w „socjalizującej się” Europie i poza nią. Na przykład duża nowela ZPO – niemieckiego Kodeksu postępowania cywilnego, która weszła w życie z dniem 1 stycznia 2002 r. (ustawa o reformie procesu cywilnego z dnia 27 lipca 2001 r. – Gesetz zum Reform des Zivilprozesses;

³⁴ Por. M. C a p p e l l e t t i, *The Judicial Process in Comparative Perspective*, s. 249 n.; M. S a w c z u k, *Problem aktywności stron („vigilantibus iura scripta sunt”) w postępowaniu cywilnym*, s. 115 n.; M. C i e ś l i ń s k i, *W kwestii stosowania art. 5 k.p.c.*, „Przegląd Sądowy” 1999, nr 4, s. 101 n.; P. O s o w y, *Aktywność informacyjna sądu a ustawowe granice pomocy stronie – rozważania na tle art. 5 k.p.c.*, „Rejent” 2003, nr 7-8, s. 107 n.; J. Ś w i e c z k o w s k i, *Zakres stosowania art. 5 k.p.c. w postępowaniu egzekucyjnym (zagadnienia wybrane)*, „Przegląd Prawa Egzekucyjnego” 2003, nr 9-10, s. 41 n. oraz podana tam literatura.

³⁵ O modelu „liberalnym” (francuskim – napoleońskim) i „socjalnym” (austriackim – klei-nowskim) patrz szerzej: C.H. v a n R h e e, *Introduction*, w: *European Traditions in Civil Procedure*, red. C.H. van Rhee, Antwerp 2005, s. 3-23; V. N e k r o s i u s, *Postępowanie cywilne: zasada koncentracji postępowania cywilnego i możliwości jej realizacji (streszczenie)*, Wilno 2002, s. 9 n.

³⁶ Zob. M. T a r u f f o, *Legal cultures and Models of Civil Justice*, s. 623 n.

³⁷ Tamże, s. 627; J.A. J o l o w i c z, *The active role of the Court in civil litigation*, „Studies in Comparative Law” (Milano) 15(1975), s. 157, 171 n.; R.O. G r a e f, *Judicial Activism in Civil Proceedings*, s. 25 n.

Zivilprozessreformgesetz – ZPO-RG, z 27 lipca 2001 r., BGBI I, 1887), zmieniła między innymi zasady materialnego kierownictwa procesem przez sąd (§ 139), przepisy o środkach zaskarżenia (§ 511 i n., które zmieniły swoją numerację w porównaniu ze stanem sprzed noweli)³⁸. Tak samo w doktrynie austriackiej wskazuje się na takie sprawy (z zakresu prawa pracy i prawa socjalnego), gdzie aktywność sędziego – instruowanie przezeń procesu – jest wskazana ze względów społecznych³⁹. Wartość tę dostrzega tak-

³⁸ Zob. np. o reformie prawa procesowego niemieckiego z 2001 r.: R.K.H. S t e f f e n s, *Zivilprozessreform 2001/2002 in der Bundesrepublik Deutschland*, „Deutsch-Polnische Juristen-Zeitschrift” 2002, nr 1, s. 39 n. Reforma ta objęła szereg przepisów ZPO, w tym dotyczących postępowania odwoławczego, które stało się instrumentem przede wszystkim kontroli poprawności i usuwania błędów w stosowaniu prawa (por. § 529 ust. 1 ZPO). Zob. co do § 528, 557, 577 ZPO: P. Hartman w: *Zivilprozessordnung*, red. A. Baumbach, 62. Auflage, München 2004, s. 656 n.; L. R o s e n b e r g, K.H. S c h w a b, P. G o t t w a l d, *Zivilprozessrecht*, 16. Auflage, München 2004, s. 983 n. Zob. także: P. G o t t w a l d, *Aktuelle Entwicklungen der Zivilprozessreform in Deutschland*, w: *Procedural law on the threshold of the new millennium*, s. 47 n.; G. W a l t e r, *The German civil procedure reform act 2002: much ado about nothing?*, w: *The reform of civil procedure in comparative perspective*, red. N. Trocker, V. Varano, Torino 2005, s. 67 nn.

Obecnie § 139 ZPO, który przewiduje materialne kierownictwo procesem przez sędziego, nadano brzmienie: „Sąd, o ile to konieczne, ma zadawać pytania i rozważać ze stronami kwestie w zakresie stosunku materialnego, jak i procesowego od strony faktycznej i prawnej. Ma działać w tym kierunku, aby strony wyjaśniły w pełni i we właściwym czasie wszystkie istotne fakty, w szczególności aby uzupełniły niewystarczające dane w zakresie podnoszonych faktów, aby wskazały środki dowodowe oraz wnioski co do istoty sporu.

Swoje orzeczenie sąd może oprzeć na stanowisku, które strona oczywiście przeoczyła lub uznała za nieistotne, o ile nie chodzi wyłącznie o roszczenia poboczne, jeżeli wskazał to stronie i dał możliwość zajęcia własnego stanowiska. To samo dotyczy stanowiska, które sąd ocenia inaczej niż strony.

Sąd musi zwracać uwagę na wątpliwości, które powstają w związku z okolicznościami uwzględnianymi z urzędu.

Wskazań, o których mowa w tym przepisie, udziela się najwcześniej jak to możliwe i odnotowuje się w aktach. Przeciwno dowodowi z akt możliwe jest tylko wykazanie fałszerstwa.

Jeżeli strona nie może złożyć natychmiast oświadczenia co do wskazania sądu, to sąd na wniosek powinien ustalić termin, w którym może złożyć takie oświadczenie na piśmie”. Na konieczność „uaktywnienia” sędziego w procesie zwracał uwagę także H. Koch (*Współczesne tendencje rozwojowe prawa cywilno-procesowego w Republice Federalnej Niemiec*, w: *Współczesne tendencje rozwoju prawa procesowego cywilnego*, red. E. Warzocha, Warszawa 1990, s. 190 n.). Zob. także ostatnio: P.L. M u r r a y, R. S t ü r n e r, *German*, s. 164 n.; K. Reichold w: H. T h o m a s, R. P u t z o, *Zivilprozessordnung*, s. 260 n. Zob. również: K.D. K e r a m e u s, *Niektóre zagadnienia procedury cywilnej w Grecji*, „Nowe Prawo” 1988, nr 7-8, s. 96 n.

³⁹ Por. H. F a s c h i n g, *Cele reformy w polskim i austriackim postępowaniu cywilnym*, w: *Współczesne tendencje*, s. 108 n.; W.H. R e c h b e r g e r, *Aspekty austriackiej reformy prawa procesowego lat osiemdziesiątych*, w: *Współczesne tendencje*, s. 115 n.

że ustawodawca francuski⁴⁰, grecki⁴¹ czy holenderski⁴². Podobnie rzecz ma się w prawie anglosaskim⁴³. W prawie ponadnarodowym, jak podkreśla R. Stürner, zarzucono ideę sędziego „pasywnego”, idąc w ślad za nowoczesnymi regulacjami austriackimi (§ 182 i n. ZPO), niemieckimi (§ 139, 141 i n., 273 ZPO), francuskimi (art. 8, 10, 12, 143 nowego kodeksu postępowania cywilnego – Nouveau Code de Procedure civile), hiszpańskimi (art. 414 i n., 424, 426, 429 nowego kodeksu – Código de Procedimiento Civil), a także amerykańskimi (itd.)⁴⁴. Była ona także podkreślana w doktrynie wypracowanej na gruncie polskiego kodeksu z 1930 r. (m.in. art. 227, 240 d.k.p.c., które dawały przewodniczącemu inicjatywę dowodową, „aby rozprawa wszechstronnie wyświetliła punkty sporne”, a także pozwalały (art. 240) na zamknięcie rozprawy, gdy przewodniczący uznał sprawę za „dostatecznie

⁴⁰ P. J u l i e n, *Reforma procedury cywilnej we Francji po 1970 r.*, w: *Współczesne tendencje*, s. 146 n. Zob. także w szczególności co do art. 8, 10, 12, 143 Kodeksu francuskiego: L. C a d i e t, *Code de procedure civile*, Paris 2005, s. 13 n.; F. F e r r a n d, *The perspective*, s. 10 nn.

⁴¹ Zob. G. M ö l l e r, *Recent tendencies*, s. 312.

⁴² P. Meijknecht stwierdza wręcz, że „jakoś mniej niż przedtem boimy się aktywnego sędziego”. Jednocześnie ustawodawca wychodzi wyraźnie z założenia, że strony w procesie są dorosłymi ludźmi, których nie trzeba od początku procesu do jego końca „prowadzić za rączkę”. Można im, podobnie jak sędziemu, zostawić więcej swobody, dać szerszy wachlarz możliwości, stwierdza autor (*Współczesne tendencje rozwoju procedury cywilnej w Holandii*, w: *Współczesne tendencje*, s. 160 n.). Zob. także: G.R. R u t g e r s, J.W. R u t g e r s, *Reform of the Code of civil Procedure in the Netherlands*, w: *The reform*, s. 139 nn.

⁴³ Por. J.A. J o l o w i c z, *The active role of the Court in civil litigation*, s. 187 n.; J. L a p i e r r e, *Angielska procedura cywilna w przededniu radykalnej reformy*, w: *Wokół problematyki cywilnoprosesowej. Studium teoretycznoprawne. Księga Pamiątkowa dla uczczenia pracy naukowej Profesora Kazimierza Korzana*, red. A. Nowak, Katowice 2001, s. 146 n. Zob. także na gruncie regulacji Wspólnoty Niepodległych Państw: M.M. B o g u s ł a w s k i j, A. T r u n k, *Reform des Zivil- und Wirtschaftsprozessrechts in den Mitgliedstaaten der GUS (Zjazd IPCL w Kiel, 15-20 października 2000 r.)*, red. P. Gottwald, Bielefeld 2004, s. 20 n.

⁴⁴ M. C a p p e l l e t t i, *The Judicial Process in Comparative Perspective*, s. 252; R. S t ü r n e r, *The principles of Transnational Civil Procedure*, s. 226-227 n.; P.L. Murray, R. Stürner (*German*, s. 167) podkreślają, że docieklivość sędziego nie może być jedynie odbierana jako przejaw zasady inkwizycyjności, ale jako pomoc i asystowanie sędziemu stronom w dojsciu do rozwiązania ich sporu zgodnie z prawem. Także M. Taruffo (*Legal cultures and Models of Civil Justice*, s. 629 n.) wskazuje, że z publicznego charakteru prawa procesowego wynika, że sędzia nie powinien czekać na inicjatywę stron, ale powinien być wyposażony we wszystkie środki niezbędne do wydania zgodnej z prawem decyzji (rozstrzygnięcia) – niezależnie od aktywności stron. Zob. także np. co do regulacji meksykańskich: J.O. F a v e l a, *Derecho procesal civil*, Oxford 2003, s. 7 n.

wyjaśniona”)⁴⁵. Jak podkreślał Xawery Fierich: „postępowanie sędziowsko-cywilne powinno dać sędziemu możliwość zbadania stanu faktycznego zgodnie z rzeczywistością. Kwestya badania prawdy materialnej, o ile to z szeregiem instytucji procesowych da się pogodzić, a z nią łącząca się swobodna teoria dowodowa, byłyby niewątpliwie głównymi wytycznymi”⁴⁶.

Problem „sędziego aktywnego” czy „sędziego bezstronnego – bezdusznego” arbitra „wolnego sporu stron” dotyka więc samego sedna stosunku procesowego, czy z relacji, jaka zachodzi między sądem a stroną twierdzącą (powodem i pozwanym), wynika obowiązek wszechstronnego „rozpoznania sprawy”, oraz jakie cele i funkcje realizuje postępowanie cywilne, czy jedynie prywatne, czy też realizuje się w nim interes publiczny? Do poznania „prawdy” – oparcia rozstrzygnięcia sądu na prawdziwej podstawie faktycznej dojść więc możemy albo przez inicjatywę stron (zainteresowanych wszechstronnym wyświetleniem sprawy „dla własnej korzyści”), albo sądu, który stoi na straży przestrzegania prawa przez uczestników obrotu i zaprowadza między nimi stan pokoju prawnego; co leży także w interesie publicznym (społecznym)⁴⁷. Obie te tendencje należy pogodzić dla uzyskania jak najbliższego ideałowi rezultatu – słusznego orzeczenia.

Pomocnicza aktywność sądu powinna się przejawiać nie tylko w sferze ustaleń faktycznych, ale także wskazaniu stronom możliwości ugodowego załatwienia sprawy, czy skierowania do pozasądowych form rozstrzygnięcia sporów (mediacja, koncyliacja i inne ADR).

Na pewno też czystość konstrukcji prawniczych i zapewnienie komfortu pracy sądu nie może przysłaniać ochrony interesu strony słabszej – zapewnie-

⁴⁵ Zob. J.J. L i t a u e r, *Komentarz do procedury cywilnej*, Warszawa 1933, s. 130 i 138 n.; J.A. J o l o w i c z, *The active role of the Court in civil litigation*, s. 175. Tak też: J. Skąpski w: *Motywy KPC*, PPC 1934, nr 1, s. 167 n.; L. P e i p e r, *Komentarz do KPC*, cz. I, t. I, Kraków 1934, s. 522 n.; E. Waśkowski (*Podręcznik procesu cywilnego*, Wilno 1932, s. 90) stwierdza, że celem zapobieżenia nadużyciom uprawnień procesowych i zapewnienia normalnego biegu procesu, należy połączyć zasadę inicjatywy stron z zasadą inicjatywy sądu. Podobny pogląd lansuje ostatnio P. Osowy (*Powództwo o świadczenie*, Przemysł 2005, s. 123 n.).

⁴⁶ X. F i e r i c h, *Współczesne zadania sędziego cywilnego a kwestya organizacyi sądów ze szczególnem uwzględnieniem stosunków austriackich*, Themis Polska, t. II, poszyt 2, Warszawa 1913, s. 17-18.

⁴⁷ Na temat „teorii prawdy” i jej funkcji w procesie cywilnym patrz: M. T a r u f f o, *Legal cultures and Models of Civil Justice*, s. 629 n.; M. C a p p e l l e t t i, *The Judicial Process in Comparative Perspective*, s. 9 n.

nia rzeczywistej „równości broni” w procesie⁴⁸. Dużą rolę odgrywają tutaj – jak podkreśla M. Cappelletti – konstytucjonalizacja, socjalizacja i umiędzynarodowienie podstawowych gwarancji stron procesowych⁴⁹.

*

Jest rzeczą niewątpliwą, że odpowiedź na pytania dotyczące statusu sędziego i jego roli w załatwianiu sprawy cywilnej – jej wszechstronnym wyjaśnieniu w ramach kontrydiktoryjnego postępowania cywilnego – uświadamia zarazem konieczność odpowiedzi na pytanie o charakter procesu (postępowania) cywilnego – czy jest ono jedynie instrumentarium zapewniającym ochronę praw prywatnych, czy też jest w nim silnie akcentowany pierwiastek publiczny. Konieczne jest także zdefiniowanie celu procesu – czy jest nim wydanie słusznego orzeczenia, czy też ocena materiału przedstawionego przez strony. Czy orzeczenie takie może zapaść w sytuacji bierności sędziego pomimo oczywistej nieporadności strony, czy prowadzenia fikcyjnych sporów. Odpowiedź na powyższe pozwala na właściwe usytuowanie zasad procesowych (prawdy, dyspozycyjności, kontrydiktoryjności) i – na ich bazie – całego postępowania.

THE ROLE OF THE JUDGE AND AUTONOMY
OF THE PARTS IN THE CIVIL PROCESS
BASIC ISSUES

S u m m a r y

Author focuses on problem of active role of the judge in civil cases. One of the elements of administering justice is settling civil cases – particularly those relating to the property rights arising from civil law relationships. Settling civil disputes in the civil proceedings (or a court regulatory activity in non-litigious proceedings) tends to attain the 'legal peace' between the parties to the proceedings, acts as an educational and preventive body. The aim of the proceedings is to examine a case by a court – claim submitted by a party (to the proceedings) – and to adjudicate a just and complying with the law decision. As it is emphasized in a doctrine

⁴⁸ T. L i s z c z, *Paragrafy eleganckie, lecz bezduszne*, „Rzeczpospolita” z 29 lipca 2004.

⁴⁹ M. C a p p e l l e t t i, *The Judicial Process in Comparative Perspective*, s. 262 n.

the matter concerning adjudication of a just decision (*sententia iusta*) in a fair proceedings is a final objective each proceedings aims at.

Just settlement procedures mean that each person (entity), whom the settlement applies to, during the act is treated in a manner consistent with the relevant procedure rules, Institutionalization of just settlements concerning somebody's acts includes several element, for instance: rules determining whether the constructing entities are competent to adjudicate socially reliable decisions (e.g. courts), rules determining the manner of accurate settling the content of the accepted justice formula as well as rules regarding the manner of establishing the actual situation (e.g. hearing of evidence rules in civil proceedings).

On the basis of defined in this manner objective of the civil proceedings and the conditions of just proceedings some questions arise, namely who (what entity) is responsible for carrying out this objective – either a court (a judge), state authorities (e.g. public prosecutor) or the main burden should be imposed on the entities concerned with the financial outcome of a case – parties to the proceedings. Can a court engage in establishing the facts of a case or can it only apply the legal norm most accurate for the actual facts presented by the parties and attend to the formal conditions of proceedings are observed.

Authors states that the judge in civil casses should be active in that scope.

Słowa kluczowe: procedura cywilna, adwersarz, rola sędziego, sprawiedliwy proces, prawo do obrony, dostęp do sprawiedliwej procedury.

Key words: civil proceedings, adversary, role of the judge, fair trial, right to be heard, access to just procedure.